

COMHRÉIR AN BHRIATHAIR

AN MODH ORDAITHEACH

15.1 Níl ach am amháin i gceist sa mhodh ordaitheach: an fáistineach. Is iad seo na cásanna ina n-úsáidtear é

□ chun ordú nó achainf a léiriú: *éist liom; maith dó; ná caitear tobac; ná cluinim trácht air*

□ i gclásal faomhach (tríú pearsa, bí): *bíodh nach dtuigim é, tuigim as; is cás liom é, bíodh nach bhfuil aithne agam air*

□ i gclásal neamhchúiseach: *stadadh an fheartainn nó ná stadadh, rachaidh mé a shnámh.*

AN MODH TÁSCACH

15.2 Is de réir rialacha **14.4-5** go hiondúil a úsáidtear aimsirí an mhodha tháscaigh chun am an ghníomhaithe a léiriú: *tiocfaidh sé amárach agus ceannóidh sé an talamh; deir sé go mbeidh sé in am feasta cé go mbíodh sé déanach anuraidh; thosaigh sí ag gol nuair a chuala sí an scéal; tá sí chomh céillí inniu agus a bheidh sí choíche.*

Tugtar na heisceachtaí is tábhachtaí in **15.3-4**.

Na rialacha atá in **15.5-14**, tá siad faoi réir rialacha **15.23-28**.

15.3 Tá aimsir láithreach ag gach briathar

□ i gcuntas reatha ar an raidió, etc.: *cromann sí síos, ardaíonn an slotar agus buaileann, agus téann sé thar an trasnán.*

□ i ndeasghnátha eaglasta agus i bpaidreacha: *baistim thú in ainm an Athar, etc.; cuirimid sinn féin faoi do choimirce, a Naomh-Mháthair Dé.*

□ sa láithreach stairiúil.

15.4 I gcomhrá agus in óráidíocht, áfach, níl aon tascach láithreach de ghnáth ach ag *bí, is* agus ag briathra a léiríonn gníomhú na gcéadfaí agus na haigne: *feicim, cloisim, motháim, ceapaim, creidim, deirim, etc.* I gcás na mbriathra sin cuireann an comhthéacs in iúl de

ghnáth cé acu láithreach nó gnáthláithreach atá i gceist: *cloisim anois é; cloisim gach maidin é.*

I gcás an bhriathair *bí* is foirm bhriathartha a léiríonn é: *tá mé saor [anois]; bím saor [gach tráthnóna].*

Má tá leanúnachas sa ghníomhú is minic an láithreach in ionad an ghnáthláithrigh: *cá bhfuil tú i do chónaí? tá tú sáite sa luaith ar fad le déanaí; tá mé á chloisteáil sin riamh; tá sé ag dul chun cinn anois.*

15.5 Is é an láithreach leanúnach is ceart in abairtí mar *cá huair atá sibh ag brath pósadh?* toisc go dtuigtear don chainteoir go bhfuil an rud socair cheana féin. Agus trí analach leis an saghas abairte sin, is minic láithreach an bhriathair *bí* in áit an fháistínigh in abairtí mar *táthar á chur amárach; tá ceolchoirm againn sa scoil anocht; táimid ag filleadh Dé Máirt.* Ach i gcás aon bhriathar eile is é an fáistineach is gnách a úsáid nuair atá am fáistineach i gceist.

Is féidir an aimsir chaite a úsáid i gclaoinsint ar an láithreach sin thuas: *daírt sí go rabhtas á chur an lé a bhí chugainn.*

15.6 Is í an aimsir fháistineach a léiríonn am fáistineach (ach amháin ar lorg *má*): *nuair a thiocfaidh tú amárach* (Béarla: *when you come tomorrow*); *bí cinnte go ndéanfaidh tú staidéar ar an leabhrán* (Béarla: *be certain to study the booklet*); *aon duine a dhéanfaidh fiach ar ainmhithe fiáine feasta* (Béarla: *henceforth any person who hunts wild animals*).

15.7 Is í an aimsir ghnáthláithreach a léiríonn am fáistineach chomh maith le ham gnáthláithreach ar lorg *má*: *déanaim é gach lá má bhíonn am agam; déanfaidh mé amárach é má bhíonn am agam.*

Ach úsáidtear an aimsir láithreach más am láithreach atá i gceist: *déanfaidh mé anois é má tá am agam.*

15.8 Más gné éigin de chúrsaí an tsaoil i gcoitinne agus nach gníomhú ar leith atá i gceist is minic a úsáidtear in ionad an ghnáthláithrigh

□ táscaigh láithreach an bhriathair *bí* má tá leanúnachas i gceist

□ fáistineach briathar ar bith mura bhfuil leanúnachas i gceist: *sin mar a oibríonn mearaí sainte, an té a dtiocfaidh sé air níl foighne aige fanacht go ndéana céad pingin an punt dó; ní shásóidh aon ní é ach lán na lámh; an rud nach bhfuil ionat ó nádúr ní thiocfaidh tú in éifeacht leis; nuair atá an duilleog feoite is beag an t-aithleá a scoilfidh den chraobh í; má tá duine á bhá déanfaidh sé a dhícheall ar theacht i dtír.*

15.9 Nuair is riachtanas a chiallaíonn an briathar *caith* úsáidtear an aimsir fháistineach chun am láithreach nó am fáistineach a léiriú mura dtagann *má* (15.7) roimhe: *caithfidh sé go bhfuil sí tinn; caithfidh mé dul anois agus amárach; ach má chaithim dul anois (amárach).* Más am gnáthláithreach, áfach, atá i gceist úsáidtear an aimsir ghnáthláithreach go hiondúil: *caithim dul ann gach lá.*

15.10 Cuirtear an fáistineach in ionad an láithrigh leanúnaigh uaireanta: *cá rachaidh tú?* (= cá bhfuil tú ag dul?)

15.11 Úsáidtear an táscaigh láithreach mar láithreach stairiúil in ionad an táscaigh chaite d'fhonn beochta: *ar chloisteáil na cainte sin dó cuireann sé a cheann sa doras, féachann in airde ar na réaltaí tamall agus casann isteach.*

15.12 Úsáidtear láithreach na copail de ghnáth roimh fhocal a thugtar amach as abairt lena threisiú, cibé am atá i gceist: *an tinn a bhí Eibhlín? ní leatsa a rachaidís (théidís, chuaigh siad).*

Agus sa chlaoninsint féin úsáidtear é: *d'fhiafraigh sé díom an tinn a bhí Eibhlín.*

Féadtar an chopail stairiúil a úsáid freisin roimh fhorainm pearsanta, 3ú pearsa: *arbh (an) é Seán a rinne an obair?*

15.13 Is minic táscaigh láithreach an bhriathair *bí* in áit an fháistiniigh, agus an táscaigh caite in áit an choinnfollaigh, in iarbheart abairte coinnfollaí chun cinnteacht a léiriú: *tá an t-ádh air mura bhfágtar ar an trá fholamh é; má théann tú ann tá deireadh leat; dá rachfá coiscéim*

amháin eile bhí tú marbh; murach Pól bhí mo chos briste; bhí iasc le fáil ach olcas na hoíche.

15.14 Úsáidtear an aimsir chaite shimplí i nGaeilge áit a mbeadh an láithreach foirfe nó an caite foirfe sa Bhéarla: *ní rabhamar ann fós; mar a dúirt mé; m'iníon Cáit a bhí in Albain fadó a phós é.*

Mar an gcéanna is é an láithreach simplí nó an caite simplí is gnách roimh an bhfocal *riamh*: *an bhfaca tú riamh é?* (Béarla: *Have you ever...*); *tá sé mar sin riamh anall.* (Béarla: *It has been ...*); *níor chualamar riamh roimhe sin é.* (Béarla: *We had never ...*);

AN MODH COINNÍOLLACH

15.15 Úsáidtear an modh coinníollach sna cásanna seo:

□ i gclásal ainmfhoclach ar lorg briathair stairiúil chun am a léiriú atá fáistineach nó caite ó thaobh am an bhriathair sin (**15.23**): *cheap sí go rachainn inné (inniu, amárach).*

□ in iarbheart abairte coinníollaf má tá coinníoll iata ann: **d'eitleoinn** go dtí an ghealach dá ligtfí dom; **bhrisfí** mo chos murach tusa; **scríobhfainn** féin mura scríobhfása.

Ach féach **15.13**.

□ in ionad an ghnáthchaite uaireanta: *san am sin mharódh sé caora gach maidin.*

□ i leath-chlaoninsint mar a léirítear smaointe duine éigin san am atá thart faoi eachtraí a bheadh roimhe amach: *Bhí a fhios aige cad a dhéanfadh sé. Thabharfadh sé cuairt i gceann seachtaine ar an teach a raibh Nuala ann. Dhéanfadh sé a chomhrá léi agus d'inseodh sé gach rud di. Ansin ghlanfadh sé leis go hAlbain agus phósfai é agus Máire go fiúntach má pósadh aon fhear riamh go fiúntach.*

□ i gclásail aidiachtacha den saghas seo a leanas ina bhfuil an réamhtheachtaí saor: *bia an-mhaith é, an té a bheadh cleachta leis.*

□ chun maolú ar cheist nó ar ráiteas le cúintéis, cúthaileacht, etc.: *Ní **bheadh** lasán agat? Tá; an dtabharfá dhá phunt siúcra dom, le do thoil? Tabharfaidh, go deimhin, a bhean uasal; an **gcaithfeá** toitín? Caithfidh, go raibh maith agat.*

Féach gur sa táscach atá na freagraí thuas.

□ chun fearg, mífhoghne, etc., a léiriú: *ní **bheinn** gafa leo mar lampaí; ar mhiste leat do hata a bhaint díot? **bhrisfinn** a mhuineál; bhuail mé ó thalamh an doras ach ní **osclódh** sé é.*

□ le róchinnteacht a sheachaint: ***cheapfá** go bhfuil sé tinn; **ba** dhóigh leat gur marbh a bhí sé.*

□ chun féidearthacht nó dualgas a léiriú: *cá bhfuil siad? Ní **bhfaighinn** a rá; **d'fhéadfá** teacht amárach. B'fhéidir é; oscail í. Ní **fhéadfainn** é (Ní **thiocfadh** liom); ba chóir duitse suí síos ach **b'fhearr** dise éirí.*

□ mar fhreagra ar cheist reitriciúil sa táscach lena léiriú nach bhféadfadh ach freagra amháin a bheith ar an gceist sin: *Cá rachaidh tú anois? Cá **rachainn** ach ar ais abhaile?*

*Cad a dhéanfaimid feasta gan adhmaid? Cad a **dhéanfaimis** ach móin a dhó?*

*Céard a **dhéanfadh** mac an chait ach luch a mharú?*

□ i gceist reitriciúil chun tobainne nó ionadh in am caite a léiriú: *cé **bheadh** ann ach Seán? céard a **chloisfinn** ach glór duine?*

□ i gceist reitriciúil chun brí dhiúltach a threisiú: *cé a **chreidfeadh** é? cé a **cheapfadh** go...? cé a **shamhlódh** dó é?*

Ní úsáidtear an coinníollach i gceist reitriciúil atá ina foirm threise ar ráiteas diúltach i dtaobh fíoraí: *cad é a bhí ann ach leanbh?* (= ní raibh ann...)

□ i gcomparáidí áirithe a bhfuil samhail iontu: *thit an fear mar a **thitfeadh** sac folamh; bhí sé ag airneán arís mar nach **bhfágfadh** sé an baile riamh.* (Béarla: ... as if he had never left...).

Ní úsáidtear an coinníollach (mura bhfuil cús éigin eile leis) i gcomparáid idir dhá ní a tharla nó a tharlóidh (dar leis an gcainteoir): *d'imigh sé mar a tháinig sé; imeoidh sé mar a thiocfaidh sé.*

□ ag iarraidh ar dhuine abairt a athrá nó a dhéanamh níos soiléire: *Ar chuala tú an t-eitleán? Cad a chloisfinn?*

□ chun am caite a léiriú ar lorg dóbair: *dóbair go marófaí aréir é; dóbair go dtitfinn inné.*

Maidir leis an gcoinníollach in ionad an foshuiteigh, féach 15.18-22.

AN MODH FOSHUITEACH

15.16 Úsáidtear an foshuiteach láithreach chun guí a chur i gcéill: *go dtaga do ríocht; nár fhille sé; nárab amhlaidh duit.*

Is minic a fhágtar an briathar ar lár: *ár dtubaiste leis! slán an scéalaí! Dia dár sábháil!*

15.17 Úsáidtear an foshuiteach láithreach go minic, in ionad an ghnáthláithrigh agus an fháistínigh, nuair is aimsir phríomha atá ag briathar an uaschlásail

□ i gclásail ama ar lorg *go, nó go, sula, ach a: is gearr go dtaga (dtiocfaidh) sí; ní fada go raibh (mbeidh) sin le rá agatsa; fanadh (fanann, fanfaidh) sé go dté an Fhéile Bhríde amach; ná tagaigí (ní thiocfaimid) isteach [nó] go dté (rachaidh) an ghrian a luí; beidh siad ann sula mbuailtear (mbuailfear) clog an aingil; gheobhaimid an scéal iomlán ach a dtaga (dtiocfaidh) Pól.*

Ní úsáidtear an foshuiteach láithreach ar lorg aon chónaisc eile i gclásail ama: *imreoidh sé leis go dtí nach mbeidh aon phingin fáigtha aige.*

□ i gclásail aidhme ar lorg *go, nó go, sula: tabhair (tugaim, tabharfaidh sí) chuige na nuachtáin [nó] go lé (léifidh) sé iad; osclaídís (osclaíonn siad, osclóidh siad) na fuinneoga sula n-imí siad. Ach féach 15.21 n.*

□ i gcéadbheart oscailte ar lorg *mura: imúis (imeoimid, imímid) mura dtaga sé go luath.*

15.18 Nuair atá brí dhiúltach ag an gclásal aidhme is féidir an coinníollach a úsáid. Is é is gnách ar lorg *le heagla (ar eagla) go, ar fhaitíos go, gan fhios nach: éirigh as ar fhaitíos go gcloisfí thú; seachain le heagla go n-ionsódh an tarbh thú; ná gabh amach rófhada gan fhios nach titim le faill a dhéanfá.*

15.19 Úsáidtear an coinníollach uaireanta in ionad an fhoshuitigh i gclásail dheimhneacha aidhme: *guigh orm ionas go bhfaighinn (go bhfaighe mé) na grásta is cuí.*

15.20 Úsáidtear an foshuiteach caite nó an coinníollach ar lorg *dá, mura* i gcéadbheart iata: *dá dtéinn (rachainn) ann inné (anois, amárach) gheobhainn an t-ór; mura dtéinn (rachainn) rachfása.*

Is é an coinníollach amháin is gnách i gcéadbheart iata ar lorg aon chónaisc eile: *ar acht (ar shéala, ar chuntar) go (nach) gceannóinn é; ach go gceannóinn é.*

15.21 Úsáidtear an foshuiteach caite nó an coinníollach nuair is aimsir stairiúil atá sa phríomhchlásal ar lorg *go, nó go, sula*, i gclásail aidhme: *d'fhan (d'fhanadh, d'fhanfadh) sé ag baile go dtéadh (rachadh) an Fhéile Bríde amach; tháinig (thagadh, thiocfadh) sí isteach sula bhfeicfí (bhfeicfí) í.*

Ní gnách an foshuiteach a úsáid ar lorg aon chónaisc eile, *ar shlí go (nach), chun go (nach)*, etc.: *sheas sé ar shlí go bhféadfadh sé an troid a fheiceáil; tabhair chuige an leabhar i dtreo go léifidh sé é.*

Níl aidiom i gceist san abairt *nug sé ar an tseanbhean gur chuir sé ina suí sa chéimne í*, agus tá an aimsir chéanna sa dá chlásal.

15.22 Agus úsáidtear an foshuiteach caite nó an coinníollach nuair is aimsir stairiúil atá sa phríomhchlásal ar lorg *go, nó go, sula, ach a*, má tá aon choincheap eile le cois ama i gceist a dhéanfadh an gníomhú hipitéiseach ar dhóigh éigin: *bhí caoga nóiméad le feitheamh ag Úna go (sula) dtagadh (dtiocfadh) an traein.*

Leath-chlaoninsint atá san abairt sin thuas. Táthar ag breathnú an cháis trí aigne Úna, agus gan a fhios aici san am go mbeadh an traein ann go cinnte i gceann an chaoga nóiméad sin.

Ach más clásal é nach bhfuil aon ní i gceist ann ach an t-am, aimsir an uaschlásail a bhíonn sa chlásal ama dar tús go, etc.: *d'fhan sé ag baile go ndeachaigh an Fhéile Bhríde amach; tháinig sé isteach sula ndeachaigh an ghrian a luí; ní choinníodh sí cuimhne air ach go n-imíodh an phian.*

AIMSIRÍ STAIRIÚLA IN IONAD AIMSIRÍ PRÍOMHA

15.23 Nuair atá clásal ainmfhoclach faoi réir ag uaschlásal a bhfuil aimsir phríomha ann, agus go ndéantar aimsir stairiúil den aimsir phríomha sin, is gnách na hathruithe seo a leanas a dhéanamh ar an aimsir sa chlásal ainmfhoclach agus i ngach clásal eile atá faoi réir ag an gclásal ainmfhoclach

□ táscach láithreach > táscach caite

□ táscach gnáthláithreach a léiríonn am gnáthláithreach > táscach gnáthchaite

□ táscach gnáthláithreach a léiríonn am fáistineach > modh coinnfollach

□ táscach fáistineach > modh coinnfollach

□ foshuiteach láithreach > foshuiteach caite nó modh coinnfollach.

Ní athraítear aimsir ar bith atá stairiúil cheana féin.

Aimsirí Príomha

Geallaim don Athair síoraí

nach n-ólfaidh mé deoir arís go

dté mé i dtalamh má leigheasann

sé an leanbh.

Tá a fhios acu go bhfuil sí

caoga bliain d'aois má tá sí

Aimsirí Stairiúla

Gheall mé don Athair síoraí

nach n-ólfainn deoir arís go

dtéinn i dtalamh dá

leigheasfadh sé an leanbh.

Bhí a fhios acu go raibh sí

caoga bliain d'aois má bhí sí

bliain.

bliain.

Is eol dúinn go dtéann sí an

B'eol dúinn go dtéadh sí an

cóngar nuair a bhíonn sé tirim

cóngar nuair a bhíodh sé tirim

mura mbíonn a fear léi.

mura mbíodh a fear léi.

15.24 Déantar na hathruithe céanna má tá ainm briathartha nó frása ainm bhriathartha in ionad an chlásail ainmfhoclaigh.

Aimsirí Príomha

Aimsirí Stairiúla

Teastaíonn uathu é a

Theastaigh uathu é a thabh-

thabhairt abhaile chomh luath

airt abhaile chomh luath agus

agus is féidir é, cibé áit arb as

ab fhéidir é, cibé áit arb as é, i dtreo go dtabharfar

airedtreo go dtabharfaí aire

cheart dó.

cheart dó.

Eisceachtaí ó rialacha 15.23, 15.24

15.25 I gcásanna ina n-úsáidtear an coinníollach sa phríomhchlásal mar mhaolú ar cheist nó ar ráiteas, nó mar léiriú ar mhífhoghne, etc., nó chun róchinnteacht a sheachaint, is minic nach n-athraítear aimsir an fhochlásail: *b'fhéidir go dtiocfainn má bhíonn am agam; ba chóir duit tosú nuair a ghlanfaidh an aimsir; cheapfa go bhfuil an bháisteach chugainn.*

Sa chlaoninsint ar abairtí mar sin, aimsirí stairiúla ar fad is iondúil a bheith ann (ach féach

15.26-27) ar lorg briathair stairiúil: *dúirt sé go gceapfa go raibh*, etc.

15.26 Ní gnách an chopail treise a dhéanamh stairiúil i bhfochlásail: *bhí a fhios agam gur agat a bhí an ceart; b'fhéidir nach mórán a déarfadh sé feasta; dúirt sé gur chóir gur agatsa a bheadh an t-eolas; d'fhiafraigh Eoin díom an tinn a bhí Máirín.*

15.27 Ní athraítear an aimsir, de ghnáth, i gcás fírinne uilí: *dúirt an sagart go bhfuil Dia sna flaithis; ní raibh a fhios aige gurb ionann anois céad pingin agus punt.*

15.28 Tá feidhm na haimsire stairiúla caillte ar fad sa fhrása *b'fhéidir* más am láithreach nó gnáthláithreach atá i gceist: *b'fhéidir go bhfuil (mbíonn, dtuigeann).*

Ach sa chlaoninsint: *dúirt sé go mb'fhéidir go raibh*, etc.

FOIRMEACHA NEAMHPHEARSANTA

15.29 Is iad na saorbhriathra na foirmeacha neamhphearsanta is coitianta. Úsáidtear iad nuair nach mian nó nach gá nó nach féidir an gníomhaí a lua.

15.30 Is minic a fhreagraíonn an saorbhriathar aistreach don fhaí chéasta atá i dteangacha eile: *go ndéantar do thoil; deisíodh an rothar; osclaítear an doras in ainm an rí.*

15.31 Úsáidtear an saorbhriathar neamhaistreach freisin: *táthar chugat; thángthas suas leo; is ann a chuathas (rachfaí, théití, etc.).*

15.32 Uaireanta bíonn an gníomhaí soiléir cé nach luaitear é: *"Tháinig mé, a rí," arsa Mac Conglinne, "chun a fhiafraí conas atáthar inniu"*

"Dar mo bhriathar," arsa Cathal (an rí), "ní rabhthas riamh níos measa agus ní bheifear go brách."

Is féidir freagra díreach a sheachaint leis an saorbhriathar.

"Beidh tú ag teacht go dtí an misean, a Mhártain."

"Ó beifear ann, a Athair. Beifear ann."

Féach freisin *d'ionsaigh siad an leoraí agus maraíodh beirt de na saighdiúirí*. (Níl sé ráite go díreach gurbh iad an lucht ionsaithe a rinne an marú.)

15.33 Úsáidtear an saorbhriathar mar leagan malartach ar leagan athbhríoch de shaghas *tá siad á mbualadh* (**18.39**) chun athbhrí a sheachaint: *táthar á mbualadh.*

15.34 Is minic foirmeacha pearsanta den bhriathar in ionad an tsaorbhriathair, go háirithe i gcás briathra mar *abair*, *ceap*, *tabhair*: *tá daoine á rá*; *bhí sé ráite*; *cheapadh duine*; *fear a dtugann siad an tráiteoir air* in ionad *deirtear*; *deirte* (*dúradh*); *cheapfaí*; *fear a dtugtar an tráiteoir air*.

Deirtear freisin: *tá daoine ann a deir*; *ar scáth a chéile a mhaireann na daoine*; *ní ólann daoine a ndóthain bainne* (*ní óltar go leor bainne*).

15.35 Cé gur foirm phearsanta go hiondúil an fhoirm scartha, úsáidtear í go neamhphearsanta i leaganacha áirithe

□ in ionad an tsaorbhriathair: *rinne fíon den uisce* (= rinneadh...); *lagaigh* (*mhaolaigh*, *ghéaraigh*, *chlaochlaigh*, *mhéadaigh*) *ar a neart*; *bhris ar an bhfoighne aige*

□ tríd an ngníomhaí a bhá: *d'éirigh* [achrann, míthuiscint, troid, etc.] *eadrainn*; *theip* [an scrúdú, etc.] *uirthe*; *tá agat*; *tá leat*; *tá buaite ort*

□ ar dhóigheanna eile: *chuaigh den fhíon*; *rachaidh dá chiall*; *rithfidh sé nuair a thiocfaidh crua air*; *chaill* (*theip*, *sháraigh*) *ar a mhisneach* (= chaill, etc., a mhisneach air).

COMHRÉIR AN BHRIATHAIR *Bí*

15.36 Is iad na príomhnithe a bhíonn i gceist nuair a úsáidtear an briathar *bí*: beith, suíomh, staid, comhaimsirí, focal réamhrá, leaganacha neamhphearsanta.

Beith (= bheith ann)

15.37 Úsáidtear an briathar *bí* ar dhá bhealach lena chur in iúl go bhfuil rud ann.

□ gan focal cúnta: *tá a lán daoine a chreideann é*; *bhí fuiseog agus nead aici i ngort*; *bhí lá agus ní dhíolfainn an bhó sin*; *níl aon dia ach tú*; *seo mar atá (a bhí)*

□ le cúnamh an fhocail *ann* (*ann* ina chomhlánú ag an mbriathar) *bhí rí ann fadó; tá daoine ann a deir; an gcreideann tú go bhfuil taibhsí ann? go dtí an lá atá inniu ann; tá an t-am [ann] na bearaigh a thabhairt ón gcnoc.*

15.38 Is minic an dara leagan thuas in úsáid nuair a thagraítear den chéad uair do rud éiginnte: *shuigh Séamas ar charraig a bhí ann*, nó i gcomparáid samhlaíochta: *d'éirigh an t-eitleán mar a bheadh faoileán ann.*

15.39 Uaireanta fágtar ar lár an briathar *bí*, nó a ainm briathartha: *is iomaí siocair bháis ann; ní fearr tusa ann.*

Suíomh

15.40 Úsáidtear an briathar *bí* le suíomh a chur in iúl

□ le dobhriathar: *tá sé thuas (amúigh, thall, anseo)*

□ le frása: *tá siad ar an aonach; tá sí as Luimneach le bliain.* (Cuir i gcomparáid le *is as Luimneach í.*)

Staid

15.41 Úsáidtear an briathar *bí* le staid a chur in iúl

□ le haidiacht: *tá sé fuar (te, briste)*

□ le *go* + aidiacht: *bhí sí go hól (dona, hálainn)*

□ le *ar* + ainmfhocal (teibí nó coitianta): *tá Seosamh ar buile (nire), ar muir (farraige)*

□ thar ceann abairt aicme: *tá sé ar dhuine de na príosúnaigh; bhí an Spáinn ar ríochtaí móra an domhain; níl iontu ach amadáin; bean atá inti*

□ thar ceann abairt ionannais: *bhí Cormac ar an gcéad (dara,...) duine isteach; tá sé ar an bhfear is saibhre sa tír; cé a deir daoine atá ionam? cé a shíleann tú atá ionaf? níor mhaith liom bheith ar an té a déarfadh é*

□ chun comparáid a dhéanamh: *tá sé ar fhear chomh láidir is atá sa chontae; níl sé chomh maith d'fhear lena athair; tá Máirtín ina fhear agat* □ leis an réamhfhocal *i* + aidiacht shealbhach + ainmfhocal teibí

bhí sé ina luí (*chodladh, chónaí, neart, shuí*) nó ainmfhocal a thagraíonn don ainmní: *tá sé ina lá* (*oíche, chogadh eatarthu*); *tá Tadhg ina fhear*.

Féach na difríochtaí atá eatarthu seo: *ní bheidh mé i mo shuí* (staid); *ní bheidh mé ag suí* (gníomh - agus staid ina dhiaidh sin); *ní shuífidh mé* (gníomh); *bhí siad ag suí chun boird nuair a...* (gníomh leanúnach sa mhéid go raibh cuid acu go díreach tar éis suí agus cuid ar tí suí).

15.42 Is fiú tuilleadh a rá faoin abairt úd *tá Tadhg ina fhear*. Ciallaíonn an abairt go bhfuil tréithe iomlána na feargachta i dTadhg. Le linn a ráite ní bhítear ag smaoineamh ar Thadhg a bheith ina bhall d'aicme ar bith mar a bheifí dá ndéarfai *is fear Tadhg*. Nuair a chuirtear an cheist *cad é an rud é sin?* is ag lorg aicme an ruda atáthar. Mar sin de, ní féidir freagra de shaghas *tá sé ina fhear* a thabhairt. Ní mór an chopail a úsáid *is fear é; fear is ea é*, etc.

15.43 D'ainneoin a bhfuil in **15.42**, is iomaí comhthéacs ina dtiocfadh an dá shórt abairte, *is fear é* agus *tá sé ina fhear*, a chómhalartú, agus is féidir buaine nó sealadacht a chur i gcóill leo araon.

□ buaine le *bí*: *bhí Cathal ina amadán riamh; bhí Oisín ina mhac ag Fionn; tá an tAthair ina Dhia*

□ sealadacht le *bí*: ***bhí sé ina leanbh tá deich mbliana ó shin; tá sé ina ghasúr anois; beidh sé ina fhear i gceann deich mbliana eile***

□ buaine le *is*: *oileán is ea Éire*

□ sealadacht le *is*: *bhí sé tinn anuraidh ach is fear breá láidir anois é; is duine óg fós é*.

15.44 Toisc gurb ionann foirm do láithreach agus d'fháistineach na copail is annamh abairt aicme á húsáid san fháistineach. Úsáidtear *bí* de ghnáth in áit na copail: *beidh sé ina fhear* (*pheileadóir breá, eitleoir oilte*) *lá éigin; beidh sí ina bean ag Oscar*.

15.45 Úsáidtear an briathar *bí* thar ceann ordaitheach na copaile mar nach bhfuil a leithéid d'fhoirm ann: *bí i do pháiste maith.*

15.46 Ní féidir ainmfhocal a fhaisniú le hainmfhocal eile, nó a chothrom, ar lorg an bhriathair *bí*. Os a choinne sin féadann ainmfhocal nó a chothrom teacht go dfreach ar lorg ainmní an bhriathair *bí*

□ mar chomhlánú ar an mbriathar: *tá Úna bliain d'aois; an bhfuil sí an méid sin? bhí an mála trí chloch meáchain; tá sé ceathrú chun a dó*

□ i gcomhaisnéis leis an ainmní: *tá sibh scata mór ann*

□ mar dhobhriathar: *tá sé rud beag fuar.*

15.47 Na comhaimsirí

Feidhmíonn an briathar *bí* mar bhriathar cúnta in éineacht le hainm briathartha briathair eile nó lena aidiacht bhriathartha chun comhaimsirí an bhriathair eile a chumadh: *tá Seán ag (tar éis, ar tí) éirí; tá an siopa le díol (ar oscailt, á dhathú); tá Seán éirithe.*

15.48 An focal réamhrá

Bíonn an briathar *bí* ina fhocal réamhrá

□ i bhfreagraí ar cheistanna dar tús *cad, cé*, etc:

Cé atá ann? Tá, Séamas.

Cad a dúirt sé? Tá, go bhfuil eagla air.

□ i míniú ar lorg *mar*: *tá seacht sacraimint ann, mar atá, baiste, cóineartú*, etc.; *thug sé triúr leis, mar a bhí, Peadar, Séamas agus Eoin*

□ i bhfrásai dobhriathartha áirithe: *rinneadh an droichead tá bliain ó shin ann.*

15.49 Leaganacha neamhphearsanta

tá agat; bhí leis; tá buaite ort; tá teipthe orthu.

15.50 Úsáidtear *déan* mar mhalairt ar bhriathra eile chun athrá a sheachaint: *tabhair dom é*

— *á, déan! dhíol se an fheirm, ach má rinne, ní gan chúis é! an gcuirfeá chugam iad?* —

déanfaidh [mé] sin; bhí sí do mo choimhhead mar a bheadh sí a dhéanamh le gadaí.

15.51 Úsáidtear *déan* mar bhriathar cúnta in éineacht le hainm briathartha briathair aistrigh nó neamhaistrigh eile

□ mar leagan malartach, go háirithe chun foirm neamhchoitianta den bhriathar eile a sheachaint: *déan é a dhalladh (dhaoradh, iniúchadh, liathadh, chomhlíonadh); rinneadh í a athleagan san aicíd; déanfaidh mé an costas a chomhaireamh; déan éirí (éisteacht)*

□ chun an gníomhú a threisiú: *titim le beanna an chladaigh a rinne sí; dheamhan éirí a dhéanfadh sé; shílfeá gur é a mholadh a dhéanfaí; magadh a tosaíodh a dhéanamh.*

□ in abairtí leathdhiúltacha: *ná déan ach é a dheisiú.*

15.52 Bíonn *déan* ar lár ach é intuigthe go minic: *Cá bhfuair tú iad? [Rinne mé] a gceannach; níor ordaigh Dia é ach [rinne sé] a chrosadh; fan istigh gan fhios nach sleamhnú a dhéanfaí agus do ghortú [a dhéanfaí].*

15.53 Úsáidtear *déan* freisin chun athrú staide a léiriú i

□ múnla pearsanta: *déanfaidh sé fear maith lá éigin; is minic a rinne bromaistín gioblach capaillín cumasach*

□ múnla neamhphearsanta: *rinne fíon den uisce.*

MÚNLAÍ BRIATHARTHA MÓDÚLA

15.54 Is éard is múnla briathartha módúil ann múnla a léiríonn ábaltacht, féidearthacht, indéantacht, nó gnéithe gaolmhara de ghníomhú. Áirítear cead, oibleagáid, riachtanas agus eolas ar na gnéithe sin.

Is gnách an múnla módúil a bheith ina uaschlásal.

15.55 Maidir le **hábaltacht an ghníomhaí** a chur in iúl, is iad seo na leaganacha is coitianta:

□ leaganacha a úsáidtear i gcás am ar bith: *tá mé in acmhainn (in ann, in inmhe) é a dhéanamh; an bhfuil tú in acmhainn (etc.) a dhéanta? tá sé ar mo chumas an chloch a ardú; níl sé ar mo chumas an t-eolas a thabhairt duit; féadaim a rá; féadfaidh sé teacht lá ar bith feasta (ach féach 15.57 maidir le brí eile); an bhfuil caoi (gléas) ort é a dhéanamh? níl aon dul agam ar é a aimsiú. (I gceist nó i ráiteas diúltach is mó a úsáidtear an péire deireanach sin.)*

□ leaganacha a úsáidtear sa láithreach: *is féidir leis (dó) é a thuiscint; tig liom an leabhar a léamh.*

□ leaganacha a úsáidtear sa choinníollach: *d'fhéadfainn (thiocfadh liom, gheobhainn) iad a ithe.*

Cé gur ábaltacht atá i gceist nuair a bhaintear feidhm as *tig le, thiocfadh le, gheobhainn, is rud a éirí le duine* atá i gceist nuair a úsáidtear na foirmeacha caite: *tháinig leis (fuair sé, chuaigh agam) é a dhéanamh.*

15.56 Cuirtear **féidearthacht imthoisceach** (is é sin gan ábaltacht gníomhaí a bheith i gceist) in iúl le leaganacha mar iad seo: *an amhlaidh (an é, an ea) nach gcreideann tú mé? ní fios (níl a fhios, cá bhfios) cén uair a fhillfear, thiocfadh [dó] go bhfuil (raibh, etc.) siad ann; d'fhéadfadh [sé] go raibh siad ann; go bhféadfadh! an féidir go bhfuil tart ort? ní féidir go dtiocfaidh (gur tháinig) sé; chomh luath agus is féidir; dá mb'fhéidir é.*

Is gnách an coinníollach a úsáid thar ceann *is féidir* i bpríomhchlásal ráiteasach: *b'fhéidir go bhfuil (raibh, mbíonn, mbíodh, mbeadh).*

15.57 Cuirtear **cead** in iúl le leaganacha mar seo

• *Ar mhiste leat mé a dhul? Ní miste; Ar mhiste dom a fhiafraí díot...? Ní miste; Mura miste leat é inseoidh mé an t-ionlán duit.*

• *a chead aige teacht isteach; is ceadaithe di é; ní cheadóinn ar ór an domhain é; cheadaigh Dia é a imeacht; níor cheadaigh tú mé (= níor iarr tú mo chead).*

• *lig do Sheán dul isteach (= ná cuir stop leis).*

Is mór idir an abairt dheireanach sin agus an t-ordú *féadh Séad isteach*, áit nach bhfuil toil Sheáin i gceist.

• *féadfaidh sí teacht lá ar bith feasta* (= tá cead aici teacht — nó b'fhéidir go dtiocfadh sí).

15.58 Mar seo a léirítear **oibleagáid** (dualgas a bheith ann cibé acu a luaitear an gníomhaí nó nach luaitear)

□ leaganacha is féidir a úsáid le haimsir ar bith:

- *tá agam le dul abhaile; bhí aige le bó a bhleán; bhí bó le bleán [aige]*
- *tá orm dul abhaile; bhí orm leabhar a cheannach*
- *ní mór dom suí; níor mhór dó brostú; ní mór leis dul*
- *ní foláir é a dhéanamh; ní foláir dom imeacht; níorbh fholdáir leis éirí; ní foláir a admháil go bhfuil an ceart agat*
- *caithfidh mé imeacht anois; má chaithim imeacht anois, chaithfeadh sé géilleadh; chaith sí rith; chaithfeadh (caitheann) sé teacht gach bliain; níl caitheamh ar bith air teacht*
- *is é do dhualgas dul; tá sé de dhualgas ort dul*
- *tá sé d'fhiacha ort teacht; an bhfuil fiacha ort dul?*
- *tá d'iallach orm iad a dhíol*
- *tá sé d'oibleagáid orm cabhrú leat*
- *ní gá duit labhairt; an gá dul ann? Ní gá (is gá). (I ráiteas diúltach, i gceist, nó i bhfreagra ar cheist, is mó a úsáidtear gá.)*

• *ní fhéadann tú corraí* (= ní gá duit...); *d'fhéad tú gan imní a bheith ort* (= níor ghá duit...)

□ leaganacha a úsáidtear go minic san aimsir chaite, agus uaireanta in aimsirí eile:

b'éigean dom dul ann; b'éigean dóibh na fuinneoga a dhúnadh; b'éigean an scoil a dhruidim; déan é más éigean duit.

15.59 Bfionn **riachtanas imthoisceach** ann (is é sin, gan oibleagáid gníomhaí a bheith i gceist) má mheasann an cainteoir gur gá socrú ar chonclúid áirithe tar éis imthosca áirithe a mheas.

Seo leaganacha is gnách a úsáid san aimsir chaite: *b'éigean dó gur thit a codladh uirthi; b'éigean dó gur anseo a maraíodh iad.*

San aimsir láithreach a bhíonn an briathar módúil sna leaganacha seo a leanas mura claoninsint ar lorg briathair stairiúil atá ann: *ní foláir nó tá (bhí) sé tinn; ní foláir nó go bhfuil sé ina chodladh; ní foláir nó is (gur) amadán é.* Cuirtear *ní foláir* ag deireadh na habairte corruair: *tá sé tinn, ní foláir.*

Is féidir príomhchlásal ráiteasach nó fochlásal ráiteasach a úsáid ar lorg nó thuas. Ach má dhéantar fochlásal ráiteasach den abairt iomlán, e.g. sa chlaoninsint, ní mór foirm an fhochlásaíl ráiteasaigh ar lorg nó freisin: *an ndéir tú liom nach foláir nó go bhfuil (raibh) sé tinn? dúirt Nuallánár bhfoláir nó go raibh Seán ina chodladh; bhí mo mháthair cinnte nárbh fholáir nó gur amadán a bhí ann.*

San fháistineach a chuirtear an briathar módúil sna leaganacha seo: *caithfidh [sé] go bhfuil (raibh) an cluiche thart; caithfidh [sé] gur bean chróga í; caithfidh [sé] go bhfuil sí ina bean chróga.*

15.60 Más mian casadh diúltach a chur ar *b'éigean dó go, ní foláir nó, caithfidh sé go,* téitear i muinín ceann de na múnlaí diúltacha a léiríonn féidearthacht (**15.56**): *ní féidir go..., etc.*

Eolas, Aithne, Fios

15.61 **Ábaltacht chun fianaise** (díreach nó neamhdhíreach) a **thabhairt** ar áit nó ar rud nó ar dhuine atá i gceist sna leaganacha seo

□ *tá eolas a chreidimh (cheirde, shlí) aige; an bhfuil eolas na háite (cathrach, tíre) agat? tá a lán eolais aige ar Napoléon (an mBíobla, stair na hÉireann); níl aon eolas agam ar an bhfear sin (= níl a fhios agam céir díobh é ná cárb as é ná cá bhfuil sé in a chónaí ná...)*

□ *tá mé eolach go maith air* (ar a thréithe, a chleasa...)

□ *tá sé eolgach ar an obair* (seantaithí aige uirthi)

□ *cén chaoi a bhfuair tú an fios sin? d'fhéadfá fios do ghnóthaí a bheith agat; níl fios an scéil (na háite) agam; tá a fhios agam faoi; tá gach uile fhios agam*

□ *níl ach aithne cáile agam air* (= níl aithne agam air ach chuala mé faoi).

15.62 Ábaltacht chun idirdhealú a dhéanamh idir dhaoine (áiteanna, rudaí) atá i gceist sna leaganacha seo

□ *aithním an fear sin -- is é Eoghan Ó Caoimh é; d'aithin mé an bóthar -- ba é an bóthar go Doire é; d'aithneoinn ar (as) d'athair thú; ní aithneofá ar a gcaint gur Mheiriceánaigh iad.*

□ *d'fhéadfaí stoirm a aithint ar an spéir thiar.*

□ *tá súil aithne (aithne shúl) agam air* (= d'aithneoinn as scata é cé nach raibh aon chaidreamh agam air riamh)

□ *sin fear nach aithnid dom*

□ *ní raibh aithne an óil air* (= ní aithneofá go raibh sé tar éis bheith ag ól).

15.63 An t-eolas pearsanta a thagann as caidreamh (le duine go hiondúil, le háit, le rud) atá i gceist i leaganacha mar seo

□ *tá aithne agam ar Sheán le fada; nach bhfuil seanaithne agam ar Luimneach!; níor chuir an créatúr aithne cheart ar an mbuairt go dtí sin.*

□ *ní aitheantas go haontíos agus ní aontíos go roinn; tá ardmheas ag a lucht aitheantais air.*

15.64 Eolas ar fhíorais a léirítear sna leaganacha seo

□ *tá a fhios agam go bhfuil sé marbh; an bhfuil a fhios agat cá bhfuil Úna? tá a fhios; níl a fhios; mura bhfuil a fhios agat beidh a fhios.*

Is gnách an t-ainmní *a fhios* a athlua i bhfreagraí, etc. Ní chuirtear aon bheim ghutha ar *a fhios*.

□ *cá bhfios duitse (an fios duit) cá bhfuil an t-ór? tiocfaidh sé ní fios cathain; is beag atá a fhios agat*

□ *is maith is eol dom go bhfuil sé marbh*

□ *chuir sé in iúl dom nach airgead a bhí uaidh.*

15.65 Eolas diamhair (réamhfhios, bua na fáistine) atá i gceist i leaganacha mar: *tá fios aige* [níl aon aidiacht shealbhach anseo]; *an mhuintir a thogh an lá inniu shílfeá gur fios a bhí acu.*

Féach freisin: *tháinig sé isteach gan fhios dom* (= os íseal); *gan fhios nach slaghdán a gheofá* (= ar eagla gur slaghdán...).